ВСЕСВІТ

ЖУРНАЛ ІНОЗЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

5–8
2024
ВИХОДИТЬ З 1925 Р.

99-річчя «ВСЕСВІТУ»

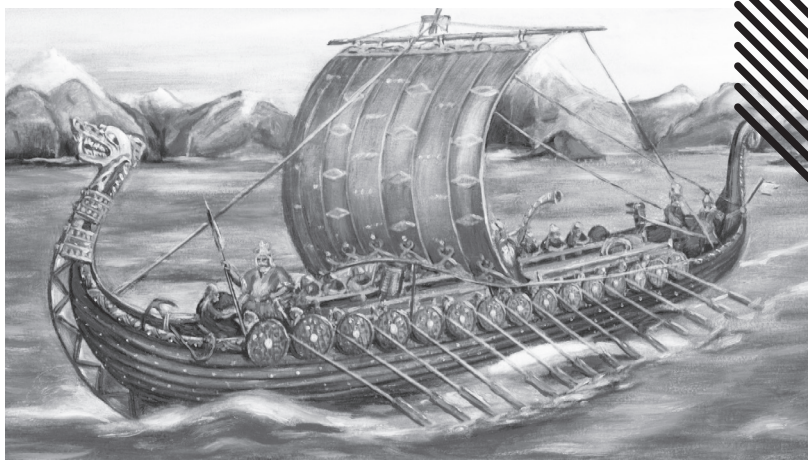

“

Питання про «русів» і нині ще залишається дратівливим і гострим... Адже, попри певні співзвуччя, – це прибульці зі Скандинавії. Власне, вікінги. Й доводиться визнати, що давньоруська держава була створена саме ними. Це, звісно, заперечували дуже різні «патріоти» від історії, й тому намагалися знайти «русів», які жили б у нашому краї до прибуття скандинавів... Утім усі, кого вдалося знайти, були на диво подібними до варягів. – Отже: плавали, торгували та влаштовували набіги.

Читайте в номері захопливу статтю «Щодо плавання “русів”» Сергія Тарадайка

Сергій Тарадайко

ЩОДО ПЛАВАННЯ «РУСІВ»

Це ви, наймудріші, посадили тих гостей у човен,
наділивши їх блиском і гордими іменами…

Ф. Ніцше. Так казав Заратустра

Питання про «русів» і нині ще залишається дратівливим і гострим… Адже, попри певні співзвуччя, — це прибульці зі Скандинавії. Власне, вікінги. Й доводиться визнати, що давньоруська держава була створена саме ними. Це, звісно, заперечували дуже різні «патріоти» від історії, й тому намагалися знайти «русів», які жили б у нашому краї до прибуття скандинавів… Утім усі, кого вдалося знайти, були на диво подібними до варягів. — Отже: плавали, торгували та влаштовували набіги.

Вже цілком очевидно, що державу тут і справді збудували ті вікінги. Питання, напевне, в іншому. Що са́ме дозволило це зробити? — Коли начебто нечисленні групи людей підкорили собі купу племен і неосяжну територію. Та створили свою державу… За словами доволі знаного фахівця, Режи Буайє, можна висунути припущення, що ті скандинави «відрізнялися особливими організаційними здібностями»[1].

Щоб якось осмислити цю непевну матерію, слід уважно розглянути вже згадане слово «руси». — Того часу його вживали для позначення вікінгів. Але тільки таких, які пливли не на Захід, а на Схід і, після Фінської затоки, мали рухатися річками та Ладозьким озером у глибину суходолу. Й долаючи різні «волоки», потрапляли до Волги чи Дніпра. Тоді природно, що слово це, власне,

[1] *Буайе Р.* Викинги: История и цивилизация. — СПб.: Евразия, 2012. — С. 85.

фінське: *Ruotsi*. Бо землі на початку цього маршруту були заселені переважно саме фінськими племенами.

До речі, слово *ruotsi* фінни вживають і нині, й воно вказує на шведів або на Швецію, — саме звідти походили ті прибульці. Можливо, це, зрештою, й самоназва, принаймні самі варяги вважали згадану назву за свою власну, сприймали ніби належне.

Цікаво, що найчастіше вони звалися «русами» за часів їхньої влади… Здається, це мало хто зауважив, але людина при владі ніколи не дозволятиме називати себе чужим і неприйнятним ім'ям, адже сама визначатиме, що са́ме для неї має підходити. — Це положення видається дуже важливим у Ніцше: «Право панів давати назви» [1].

Та врешті найцікавішим є значення самого слова *ruotsi*. Бо, звісно ж, якщо варяги вважали його своєю власною назвою, то пряме його сприйняття мало бути для них особливо суттєвим. Отже дійсно позначило певну рису, примітну та характерну.

Це значення було суто практичним, а саме: «гребці, веслувальники». Про згадане розуміння часто пишуть у неоглядній літературі, що присвячена темі вікінгів. Але тим усе й вичерпується… Насправді ж ідеться про доволі суттєву рису, що, безумовно, заслуговує свого розгляду. Й варто наголосити: щоб осмислити скандинавів у сенсі саме *гребців*. Отже, тлумачити цю роботу не стільки в її «транспортному» розумінні, скільки в якомусь особливому, значно ширшому смислі.

До слова, тут відразу можна збагнути, чому йшлося про веслування. Згадаймо, що «русами» називали саме вікінгів, які рухалися на Схід, а відтак у глибину континенту. Вони мали плисти річками чи нерідко й перетягали свої суденця по суходолу. Це були не морські кораблі, що пливли переважно за допомогою *вітрила*. Й головною рушійною силою тут і справді ставали звичайні *весла*, саме звідси ті «веслувальники».

Здавалося б, їхні рухи були досить одноманітні. Та варто поглянути більш уважно, й ми побачимо дещо дуже цікаве. Певне, кожному, хто дійсно брався за весла, має відразу згадатися, що головне це ритмічно та рівномірно гребти з одного та другого борту. — Коли гребнути лише з одного, то човен обертатиметься на місці, чи, приміром, якщо з обох, але не зовсім одночасно, то відбуватиметься рискання. Й нелегко буде триматися курсу. Вже звідси стає зрозумілим, як узгоджено треба діяти веслами…

Тож якщо казати про «русів», очевидно, можна відзначити не лише важку роботу гребців, але й насамперед їхню *злагодженість* і згуртованість. Адже саме такі властивості потрібні для веслування. Й у нашому випадку вони напевне найважливіші.

Це можна пояснити за допомогою принципу, де ціле більше за суму його частин. — Отже вправності веслувальників, якщо скласти всіх їх окремо, ще недостатньо для руху… Має додатися щось іще, над-особове та спільне, що вироблялося б у ході самого плавання. Тоді всі ці гребці перетворюються на таку собі *соціальну машину*, коли взяти концепт, який Дельоз і Ґваттарі застосували в «Анти-Едіпі»[2].

---

[1] *Ніцше Ф.* Генеалогія моралі // Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. — Львів: Літопис, 2002. — С. 196.

[2] *Дельоз Ж., Ґваттарі Ф.* Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп. — К.: КАРМЕ — СІНТО, 1996. — С. 153–155.

Непотрібно, певне, казати, що ця машина призначалася не для руху. Тобто йшлося про *соціальну* машину: вона пов'язувала гребців у неподільну, чудово злагоджену спільноту. Та «виробляла» загальне чуття причетності, притаманне для кожного.

Чи доречно наполягати на значенні веслування? — Це ж усього лише робота гребців, аби дістатися до мети своєї мандрівки, дещо суто допоміжне. Та насправді треба зазначити, що варягами були люди, не занадто прив'язані до рідного краю. — Вони готові були, зрештою, залишитися в іншому місці. Чи навіть і загинути на чужині… Й тому щойно вони відчалювали від берега, вся сутність їхнього світу зосереджувалася на тому суденці. Й веслування ставало способом (і засобом!) існування.

Не дивно, що звалися вони саме *Ruotsi*, тобто гребці, веслувальники. При цьому така робота вимагала дуже високої злагодженості. Й давала чуття власне су-спільної дії. — Що са́ме мало ввімкнути цю «соціальну машину»? Поза сумнівом: ідеться про *ритм*. І задавала його напевне людина, що сиділа на кермовому веслі, на кормі та щось вигукувала чи, може, просто співала.

Звичайно, люди здавна вже застосовували ритм, аби справді відчути свою згуртованість у праці чи ритуалі. Чи, приміром, у військовому вишколі. Чи врешті-решт у танці. Так, у чудовому творі Еліаса Канетті «Маса і влада» добре зображене дійство, де люди танцюють і перетворюються на немовби небачене ще «чудовисько». — «І ось перед нашими очима вже танцює цілісне створіння з п'ятдесятьма головами, сотнею рук і сотнею ніг, що рухаються всі однаковісінько, в тому самому пориві» [1].

До згаданого тут явища слід уважно придивитися, бо воно має певні, саме дослідницькі перспективи. — Вже багато хто каже, що письмові джерела щодо варягів є не надто надійними. Це свідчення літописців, які, звичайно, мали свої власні погляди чи навіть і зацікавлення. Не простіше досліджувати й артефакти з археології, бо варяги здавна знаходилися серед іншого люду, тому швидко все засвоювали та, зрештою, розчинялися…

Щодо взятого нами ритму, то перевага тут у тому, що немає потреби його пояснювати. Напевне, це почуття відоме *кожному* та достовірне й саме, так би мовити, по собі. Саме воно дозволяє нам усвідомити найхарактернішу рису варягів, які звалися «гребцями»… Дуже цікаво, що Ніцше згадує саме про веслування та вичерпування води (це необхідна частина роботи гребців), коли зображує різні втілення тої «… магічної сили, яку забезпечує ритміка — наприклад, коли черпають воду або веслують» [2].

Уявити собі важливість отої «магічної сили» можна послухавши гру певної кількості музикантів. І несуттєво: чи буде це великий оркестр або тріо чи квартет. Або джазова команда. Хоч якими справді довершеними будуть окремі партії, вони точно вкладаються в єдиний загальний ритм. І цю вимогу мають однаково витримувати й аматор, і досвідчений музикант, і віртуоз. — Інакше музика не відбудеться.

Питання: хто са́ме визначає той ритм? Якщо в оркестрі, то диригент, але настільки широкі склади нечасто можна зустріти; тобто здебільшого грає

[1] *Канетті Е.* Маса і влада. — К.: Альтернативи, 2001. — С. 25.

[2] *Ніцше Ф.* Весела наука. — Харків: Фоліо, 2020. — С. 89.

лише декілька музикантів. І вони самостійно та, здається, досить упевнено цю проблему вирішують.

Адже всі музиканти десь усередині чують і відраховують отой ритм. Іноді це проявляється ще й назовні, коли хтось у команді трохи погойдується чи притупує ногою. — Й постає парадокс: отже начебто *ми самі* визначаємо певний ритм, але, з іншого боку, декілька тактів і ритм уже домінує над нами та змушує нас уважно його дотримувати. Несе на собі дуже потужне чуття ледве не владної впорядкованості…

По суті, дещо подібне відбувається й у випадку веслування. Бо рухи всієї команди, тільки зараз уже гребців, якнайперше й суворо підпорядковані тому ритму, що його задає керманич. Отже має постати слушне припущення: тут ідеться про *владу*, причому не стільки того керманича, скільки справді про владу самого ритму. Про *владу* взагалі.

Тоді можна казати, що «соціальна машина» цього суденця не тільки гуртує всю команду гребців, але й дає міцне почуття вирішальної ролі влади. Причому ці веслувальники не видаються пригнобленими. — З одного боку, звичайно, вони дотримуються ритму. Проте, з іншого, самі ж його тримають. І кожен є не тільки підлеглим, але й, до певної міри, господарем, адже прямо й безпосередньо причетний до того владного ритму. Тобто *Ruotsi* (гребці!) були неначе позначені вже печаткою влади.

Тут окремо треба згадати про сцену з «Історії» Лева Диякона, де він описує зустріч імператора Візантії Цимісхія та князя Святослава, що сталася, за домовленістю, на березі ріки. Й коли Цимісхій, у золочених обладунках, які виблискували на сонці, під'їхав у супроводі вельми пишної кавалькади, — до берега вже підпливала лодья, де Святослав, узявши весло, так само гріб,

як і всі його люди, «ніби він був одним із них»[1].

Отже, належати до гребців означало не тільки виконувати певні дії. — Це насамперед означало бути частиною тої злагодженої команди, що справді мала «волю до влади». Так і треба врешті тлумачити давню назву *Ruotsi*…

Й важливо наголосити, що прагнення тої влади, звісно, посилювала саме магія ритму. Це відзначив і Ролан Барт у курсі лекцій «Як жити разом», адже добре сформулював одну з особливостей розбудови чи не всякої влади: «Ми знову звертаємося до питання про глибинні стосунки влади та ритму. Найперше, що встановлює влада, це ритм»[2].

Утім, у випадку «русів» усе, фактично, відбувалося на тому суденці. Тож у досить обмеженому й рухливому просторі. Та потрібно знов нагадати, що веслувальники не надто були прив'язані до країни свого походження, — значну частину життя вони сиділи на веслах, і порядки, встановлені на човні, визначали всю сутність їхніх уявлень. І найперше: потужне почуття влади, продиктоване саме ритмом їхньої спільної дії…

Саме звідси дуже доречно вже повернутися до появи державності. — Певне, спершу варяги не мали це на меті, тобто були зосереджені на торгівлі.

---

[1] The history of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century. Washington, D. C.: Dumbarton Oaks, 2005. — P. 199.

[2] *Barthes R.* How to Live Together: Novelistic Simulations of Some Everyday Spaces. — New York: Columbia University Press, 2012. — P. 35.

Проте довгі маршрути (скажімо, «з варягів у греки») відразу вже вимагали мати надійні пункти зупинки, де можна було запастися товаром і провіантом. Або полагодити човни й зазимувати. До слова, з'ясувалося, що й самі по собі ці краї добре придатні для життя, коли порівнювати з умовами Скандинавії. При цьому знайшлися тут і товари, з якими вже варто було вирушати на схід і на південь, а саме: хутро й невільники. (Про це рідко хто згадує!) Відомо, що головною метою варягів лишалося саме срібло, збагачення.

Та, зрештою, певні пункти досить істотно посилились. Адже «руси» мали надійно контролювати свої водні маршрути й усі навколишні території. Не в останню чергу для того, щоб отримувати данину, що ставала товаром. Отже потрібно було повністю підкорити собі тутешнє населення й закріпити на цьому просторі свою владу. Тож і справді дуже посилилися два центри: спершу Новгород, а згодом і Київ.

Але зазначені зрушення не здаються вже дивними й несподіваними. Справді, ті скандинави були не надто численними. Проте набута ними потуга визначалася не кількістю людей, а налаштованістю на владу. Й готовністю твердо та невідступно цю владу підтримувати. — Ми бачили, що таке почуття могло складатися за щоденного веслування, коли команда гребців, як єдиний і добре злагоджений механізм, як ота «соціальна машина», мала знаходити певний ритм і постійно його тримати…

Звичайно, може з'явитися запитання: чи варто пов'язувати такі різні начебто речі? Та важливо підкреслити, що наведене нами бачення відповідає вже сучасному погляду на суспільство. Приміром, якщо згадати визначальну книгу Фуко «Наглядати й карати», то, за його термінологією, — тут ідеться про «мікрофізику влади»[1].

Не зайвим є нагадати, що Фуко розглядає не стільки «суспільство», взяте за звичкою взагалі, скільки певні його сегменти й передусім інституції. Це в'язниця чи різні виховні заклади, навіть армія. Саме тут і трапляються відчутні прояви влади, що дотичні до самого людського тіла з його «силами» й «матеріальністю». Причому ця «мікрофізика» доволі влучно відображає таке суспільство взагалі.

Треба відзначити, що Дельоз у книзі «Фуко» чи не найвище оцінює його знахідку: ніби «виникло щось нове після Маркса»[2]. Це дорого коштує!.. До слова, близькі підходи пропонує, власне, й Дельоз, адже варто згадати його концепт *agencement*.

Отже, йдеться про певне «розміщення», про певне «розташування»… При цьому в англійському перекладі було вжите поширене тепер *assemblage*, тобто «збірка», «збирання», «складання», тож акценти змістилися на появу чогось єдиного й об'єднаного. Між тим як у Дельоза (та, зрозуміло, Ґваттарі) тут ішлося про структуру цієї «збірки», про співвідношення між елементами. Тим більше, що вони виявлялися надто різними, різнорідними. — Це люди, предмети чи навіть і транспортні засоби.

Для прикладу можна згадати дуже наочне співвідношення, що його Дельоз і Ґваттарі наводять у «Тисячі плато», — це «людина», «кінь» і «сідло». Чи «людина»,

[1] *Фуко М.* Наглядати й карати. Народження в'язниці. — К.: Комубук, 2020. — С. 40.

[2] *Deleuze G.* Foucault. — Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 1988. — P. 30.

«кінь» і «зброя». Ми бачимо тут епохальний, можна сказати, прорив у технологічному розвитку всього людства. Й на згаданому підґрунті були збудовані давні держави кочівників. Або, приміром, і середньовічна, власне, лицарська культура.

Тож у нашому випадку, коли мова про веслування, можна побачити дещо дуже подібне. Й говорити про комбінацію: «люди», «весла» й «судно»! Треба визнати, така «збірка» мала справді призводити до появи державності, бо прямо на тому судні працювала вже «соціальна машина», що виробляла потрібні для цього засоби. — Це найперше: почуття влади та повна готовність її невтомно підтримувати. Це, звісно, й поява добре згуртованої спільноти, коли всі діють як один.

Окрім того, набута звичка до колективної дії була корисна не тільки при веслуванні. Бо, наприклад, якщо доводилося долати ті «волоки» (й тягти свої суденця по землі), це вимагало не меншої згуртованості. Чи, зрештою, різні сутички, набіги й цілі походи. Треба знову зазначити, що метою варягів і справді було збагачення, тож отримати певну здобич у поході чи сутичці вдавалося лише разом, якщо стояти пліч-о-пліч.

У допитливого читача може з'явитися сумнів. — Якщо те веслування було настільки дієве, то чому нічого подібного не почували раби на галерах? Адже начебто йшлося про ту саму комбінацію: «люди», «весла», «судно»…

Вся різниця тут у першому пункті, бо варяги були вільними людьми. Саме це й дозволяло виконувати вже згадані спільні дії. — Зовсім інша справа раби на галері. То була зовні схожа, проте відмінна за принципами машина, де раби працювали на веслах у примусовому порядку, тим часом як у варягів ішлося про самостійне встановлення свого ритму та владне його тримання. Тож і владу вони вважали саме своєю.

Тобто, напевне, невипадково ті скандинави створили власну державу, що відіграла помітну роль у тодішньому світі. Не в останню чергу це сталося завдяки дуже звичному для них і природному веслуванню. Знову згадаймо, що звалися вони саме *Ruotsi*, тобто гребці. Хоч якою сміливою має здаватися наша версія, вона може бути непрямо підтверджена іще й долею тої держави, бо варто було варягам осісти на суходолі й покинути свої весла, так одразу розпочалися різні чвари та суперечки. Й держава врешті розпалася…

Лишилася лише назва, що походила від імені «русів». Отже, врешті різні частини тої держави починають уже рухатися хто в Європу, хто в Азію. Ті на Захід, а ті на Схід (і прикметно, що таке відбувається ще й сьогодні!). Це й не дивно, бо підкорені племена дуже помітно різнились одне від одного за походженням і способом існування. Дуже різні були сусіди й обставини. Надалі, після монгольської навали, на східному боці з'являється зовсім інша, по суті, держава, яка, довго знаходячись у залежності від Орди, стає такою ж азійською деспотією й успадковує від ординців істотну рису. Розширення свого простору та захоплення територій.

Не дивно, що далі тут ухопилися за цю назву, бо вона дозволяла вже зазіхати на всі території, де колись існувала держава «русів». Адже триває це знов-таки ще й понині…

м. Запоріжжя,
восени 2022 р.